

INKLYUZIV TA'LIM: XALQARO TAJRIBA VA AMALIYOT, ERISHILGAN NATIJALAR, MUAMMO VA ULARNING YECHIMLAR

Durdona Narziyeva - amaliyotchi psixolog

Samarqand viloyati Narpay tumani 6-maktab amaliyotchi psixologi

ANNOTATSIYA: Alohida ehtiyojga muhtoj bolalarni xayotda o'z o'rinlarini topishlari uchun ulani ijtimoiy-maishiy xayotga moslashtirib borish zarur. Respublikamizda imkoniyati cheklangan alohida ehtiyojmand bolasi bor ota-onalarning savodxonligini, ularni ijtimoiy moslashtirish mexanizmini ishlab chiqish hozirgi kunda o'z yechimini kutayotgan muammolardan ekan, jamoatchilik tashkilotlari, mahallalar, imkoniyati cheklangan, alohida yordamga muhtoj bolalar ta'lim-tarbiyasi bilan shug'ullanuvchi maxsus muassasalar o'z tashabbuslarini ko'rsatishlari lozim deb hisoblaymiz. Ushbu maqola mahallalarda, oilaviy shifoxonalarda ota-onalarga birlamchi korreksion-pedagogik ko'nikmani berishda shifokor, defektolog, psixolog yordamini tashkil etish alohida yordamga muhtoj bolalarni ijtimoiy hayotga moslashtirishda zaruriy va muhim manba bo'lib xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: aqli zaif, moslashtirish, ijtimoiylashtirish, Autizm yoki Autistik, Asperger sindromi, tyutor, inklyuziv ta'lim, ta'limga ehtiyojmand imkoniyati cheklangan, Daun sindromi, DEGS, disleksiya, bolalar serebral sholli

KIRISH

Inklyuziv talim- (inklyuziya –ingilizcha inclusion-uyg'unlashish) hamkorlikdagi ta'lim bo'lib, butun dunyo hamjamiyati tomonidan eng insonparvar va samarali ta'lim sifatida tan olingan.

Inklyuziv ta'lim u shunday ta'lim tarbiya jarayoniki ,unda jismoniy ,ruhiy aqliy va boshqa muammolardan qat'iy nazar barcha bolalar umumiy tarzda,o'z uyi va hududida

ehtiyojlariga mos barcha sharoitlar yaratilgan maktablarda, o'z tengqurlari bilan birga ta'lim olish demakdir.

"Biz XXI asrda - IT-texnologiyalar juda rivojlangan va bolaning aqlan zaif yoki boshqa qandaydir bir rivojlanishdagi o'ziga xoslikni muhokama qilish emas, balki unga ko'proq ta'lim va tarbiyada kerakli ma'lumotlarni berish va kuchli tomonlarini rivojlantirish imkoni mavjud bo'lgan davrda yashamoqdamiz. Bazida hatto oddiy odamlar nimadir qila oladi, nimadir qila olmaydi. Bolaning imkoniyatidan kelib chiqish kerak deb hisoblaydi mazkur soxa mutaxasislari. Inklyuziv ta'limni maktablarda joriy etishi quvonarli hol albatta, chunki imkoniyati cheklangan o'quvchilar ijtimoiy hayotga moslasha olishda, jamiyatda o'z o'rnini topishda teran fikrlashda, imkoniyatidan kelib kasb egallashda, tengdoshlari bilan fikr almashishda o'z ustida ishlashda muomila madaniyatini shakllantirishda, jamiyatning barcha a'zolari bilan kirisha olishlarida inklyuziv ta'lim bunga imkon yaratadi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Ota-ona - o'z farzandining eksperti «Biz ota-onalar sifatida farzandlarimizni - ularning kuchli va zaif tomonlarini yaxshi bilamiz. Biroq hech kim bizning fikrimizni so'ramaydi. Hech kim bizga bolalarimiz uchun ishlab chiqilgan rejalar va o'quv dasturlarini ko'rsatmaydi. Ta'lim sohasi vakillari ko'pincha bolani tarbiyalash va unga ta'lim berish to'g'ridan-to'g'ri oilaga - ota-onalar vasiylar yoki qarindoshlarga bog'liq deb ta'kidlashadi.

Tadqiqotlarga qaraganda, aqli zaif bolalar xotirasi 11-12 yoshda bir oz rivojlanar ekan. 13-14 yoshlarda esa aqli zaif bolalar mustaqil ravishda mantiqiy tushunchalardan foydalanishlari mumkin. 15 yoshlarda esa aqli zaif bolalar materialni eslab qolish qobiliyati normal bolalarga yaqinlasha boshlaydi. Bu shundan dalolat beradiki, aqli zaif bolalar bilan olib boriladigan ishlar o'z vaqtida to'g'ri va aniq yo'lga qo'yilsa, bu ularning rivojlanishiga yordam beradi.

MUHOKAMA

Aslida ular soni ko'proq, ammo ota-onalar ko'pincha bolalarini yashirishadi. Eng asosiysi, bizda "autism autistik spektrning buzilishi" tashxisini qo'ya oladigan mutaxassis deyarli yo'q. Bunday mutaxassislarni barmoqlar bilan sanash mumkin! Viloyatlarda esa ota-onalar qayerga murojaat qilishni, qayerda to'g'ri tashxis qo'yilishini va bu bilan qanday ishlash kerakligini bilishmaydi. Yana bir muammo - odatiy maktablar sharoitida ta'lim olishda qiynalayotgan o'quvchilarni individual qo'llab-quvvatlaydigan tyutorlarning (inglizcha tutor - "pedagog-murabbiy") yetishmasligi. Ota-onalar bu muammoni o'z moddiy imkoniyatlaridan kelib chiqqan holda hal qilishga majbur. Hozirgi vaqtda rivojlanishda o'ziga xosliklari bo'lgan bolalar bilan ishlash tajribasiga ega defektologlar yoki psixologlar bu vazifani tijorat asosida amalga oshirmoqdalar.

NATIJA

"Tyutorlik lavozimi xodimlar shtat jadvaliga kiritilishi hamda ushbu lavozimga qabul qilinadigan mutaxassis rivojlanishda o'ziga xoslikka ega bolalar bilan ishlash va ularning muvaffaqiyatli integratsiyasi uchun sharoitlarni yaratish borasida ma'lumotga ega bo'lishi zarur. Ideal holatda tyutorlar pedagogika oliy ta'lim muassasalarida tayyorlanishi kerak, ammo bizda bu haqda gap-so'z ham bo'lgani yo'q. Hozircha faqat Oliy ta'lim vazirligi bilan fan o'qituvchilari uchun inklyuziv ta'lim bo'yicha 24 soatlik dasturni joriy etish to'g'risida muzokaralar olib bordik, biroq bilishimcha bu dastur joriy etilgani yo'q", - deydi O'zbekistonda tavallud topgan, hozirda Yangi Zelandiyaning Vaykato universiteti inklyuziv ta'lim sohasida tadqiqot olib borayotgan Galina Nam. Afsuski, tyutor lavozimi umumiy maktablarni qo'ying, hattoki umumta'lim jarayoniga rivojlanishda o'ziga xosligi bo'lgan bolalar kiritilgan tajriba maktablarimizda ham ko'zda tutilmagan. Galina Namning so'zlariga ko'ra, tyutor vazifasini odatda bolaning ota-onasi bajaradi, bu esa, so'zsiz, ularning shusiz ham qiyin bo'lgan hayotiga yanada murakkablashtiradi. Ota-onalar uchun qiyinchilik shundan iboratki, birinchidan ular juda charchashgan. Ikkinchidan, ular nafaqat farzandiga darslarni o'zlashtirishga yordam beradilar, balki uni qolgan sinfdoshlaridan ham himoya qiladilar. Ayrim hollarda volontyor yoki amaliyotchi tyutor sifatida ish olib boradi. Bunday amaliyot Samarqandda joriy etildi, u yerda volontyorlar tyutorlikka taklif

qilindi, Urganchda esa pedagogika OTMlari talabalari amaliyot o'tash davrida tyutorlik bilan shug'ullanishdi. «Buni vaqtinchalik qaror sifatida ko'rish mumkin, biroq mening nazarimda, ushbu holatlarning hech birini ta'lim olishga qiynaluvchi o'quvchilarni samarali va barqaror individual qo'llab-quvvatlash sifatida ayta olmaymiz», - deya xulosa chiqaradi Galina Nam.

Bizning maqsadimiz, bu - tayanch-harakat apparati, eshitish, va ko'rish nuqsonlari bo'lgan yoki rivojlanishda o'ziga xosligi bo'lgan barcha uchun inklyuziv jamiyat barpo etish va inklyuziv ta'limni rivojlantirishdan iborat. Mazkur maqsadga erishish uchun nogironligi va rivojlanishda o'ziga xosligi bo'lgan bolalar imkoniyatlari haqidagi qotib qolgan tushunchalarni (stereotiplarni) parchalash hamda jamiyatlardagi mavjud to'siqlarni buzib tashlash lozim. O'zbekiston 2009 yilda imzolagan va haligacha ratifikatsiya qilmagan BMTning "Nogironlar huquqlari to'g'risida"gi konvensiyasining 24-moddasida "Ishtirok etuvchi davlatlar nogironlarning ta'lim olish huquqini tan oladilar. Ushbu huquqni kamsitishsiz va teng imkoniyatlar asosida amalga oshirish uchun ishtirokchi davlatlar barcha darajalarda va butun hayoti davomidagi inklyuziv ta'limni ta'minlaydilar", deb yozilgan. Nogironligi bo'lgan bolalarni nogironligi sababli umumiy ta'lim tizimidan chiqarib bo'lmaydi va ularning individual ehtiyojlarini hisobga olgan holda oqilona sharoitlar bilan ta'minlanishi kerak. O'ziga xos ta'lim ehtiyojlariga ega bo'lgan bolalar ko'p hollarda aksariyat insonlardagi stereotip va noto'g'ri qarashlar, ta'lim olishi qiyin bo'lgan bolalarni yaxshi bilmaslik, ularning real imkoniyatlari va kuchli tomonlarini inkor qilish kabi holatlar sababli ta'lim olmay qolishlarini e'tirof etadilar. Ularning ota-onalari o'z farzandlarining sifatli va inklyuziv ta'lim olish huquqini qanday himoya qilishni bilmaydilar. Ayniqsa, mutasaddi vazirlik va tashkilotlar amaldorlari tomonidan noto'g'ri munosabat mavjud bo'lgan bir vaqtda ta'lim va ijtimoiy himoya tizimlari qarshisida qo'rquv his etadilar.

XULOSA

Ta'lim dasturlari va jarayonida jismoniy holati yoki rivojlanishdagi o'ziga xosliklardan qat'i nazar, har bir o'quvchining individual ehtiyojlari hisobga olinishi lozim.

Biz bolalarni nogironlik alomatlari bo'yicha kamsitishimiz emas, balki ularga olishlari mumkin bo'lgan har narsani berishimiz kerak. Ta'lim dasturini rivojlantirib, qamrovini oshirishni hohlar ekanmiz, «bitta dastur barcha uchun» tamoyilining allaqachon eskirgani va bugungi kun talablariga javob bermasligini tan olishimiz zarur. Buning uchun bolaning o'ziga xosliklaridan kelib chiqqan holda individual ta'lim dasturini shakllantirish lozim. Inklyuziya ta'lim to'g'risidagi asosiy qonunda maktabgacha ta'limdan boshlab barcha huquqlar mustahkamlangan bo'lsagina rivojlanishi mumkin. Aks holda barcha qonunosti hujjatlari "sandiqa chang bosib yotaveradi". Ota-onalar o'z farzandlarining qiziqishidan kelib chiqqan holda ularni ixtisoslashgan va umumta'lim maktablarida o'qishlarini tanlash hamda umumta'lim maktablarida qonuniy huquqlari bo'lgan maxsus sharoitlar yaratilishini talab qilish imkoniyatiga ega bo'lsalar, o'shandagina haqiqatdan ham yaxshi tomonga o'zgarishlar boshlanadi!

2030-yilgacha O'zbekiston xalq ta'limi tizmini rivojlantirish konsepsiyasida inklyuziv ta'lim dasturlari yetarlicha rivojlanmagani hamda moslashtirilgan umumta'lim dasturlarini ishlab chiqish, OTM dasturlarida inklyuziv ta'lim bo'yicha o'qituvchilarni maxsus tayyorlash zarurligi qayd etilgan.

Shu munosabat bilan kadrlar taqchilligini hal qilish va inklyuziv ta'limning ajralmas qismi bo'lgan tyutor lavozimini rasman joriy etish maqsadga muvofiq.

REFERENCES:

1. Sh.Mirziyoyevning "O'zbekiston Respublikasi Xalq Ta'limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish Konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi 2019-yil 24-aprelda PF-5712-son Farmoni (Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi, 29.04.2019-y., 06/19/5712/3034-son)
2. O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni / Barkamol avlod - O'zbekiston taraqqiyotining poydevori - T.: Sharq nashriyot-matbaa konserni, 2000.

3. Davletshin D., Mamedov K. Ibn Sinoning psixologik qarashlari ilmiy -ommabop to'plam. T.2002-y.
4. L.R.Mo'minova, SH.M.Amirsaidova, Z.N.Mamarajabova, M.Xamidova, D.Yakubjanova, Z.Djalolova, N.Abidova "Maxsus psixologiya" o'quv qo'llanma T-2012-y.
5. Mamedov K.K., Shoumarov G.,B. Aqli zaif bolalar psixologiyasi. T., "O'qituvchi"1994-y.
6. www.pedagog.uz
7. <https://www.gazeta.uz/oz/2019/10/23/inclusive-education>